

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Кравченко Петро Анатолійович

*Доктор філософських наук, професор кафедри культурології,
філософії та музеєзнавства*

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

<https://orcid.org/0000-0001-8898-5120>

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Штепа Олексій Олександрович

*Кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології,
філософії та музеєзнавства*

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

<https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>

e-mail: aleksej83@ukr.net

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ДЕКОНСТРУКЦІЯ

Резюме

Стаття присвячена комплексному соціально-філософському аналізу трансформації гендерних стереотипів у межах сучасного релігійного дискурсу України. Дослідження ґрунтується на концепції «ментальної корекції» національної ідентичності, що відбувається в умовах граничних викликів сучасності. Авторами обґрунтовано, що релігійні гендерні стереотипи є найбільш ригідними компонентами ментальності, функціонуючи як структури «великої часової тривалості» (за Ф. Броделем). Вони тривалий час виступали інструментами консервації патріархального ладу, апелюючи до сакрального як до незмінної основи ієрархічного розподілу соціальних ролей. У роботі здійснено деконструкцію архетипічних образів «чоловічого» та «жіночого», що закорінені в релігійній свідомості.

Особлива увага приділена аналізу переходу від пасивної моделі «берегині», як об'єкта опіки, до моделі «людини суб'єктної», що формується в горнилі екзистенційного спротиву. Доведено, що гранична ситуація війни

стає катализатором руйнування архаїчних патернів, переводячи гендерну ідентичність із площини біологічної зумовленості у площину свідомого аксіологічного вибору. Автори аналізують роль «цифрової релігійності» як простору «алгоритмічного хакінгу» традиційних ієрархій, де мережева суб'єктність дозволяє формувати горизонтальні зв'язки та солідарність поза інституційним контролем.

Виявлено, що трансформація сакрального поля в Україні сьогодні відбувається через заміщення догматичних ієрархій цінностями свободи, гідності та суверенітету, що стають фундаментом нової «громадянської релігії». У висновках акцентовано на появі нового антропологічного типу — «людини цілісної», для якої релігійний досвід не є обмежувальним фактором, а виступає внутрішнім ресурсом для самоствердження. Подолання гендерної стереотипізації в релігійній сфері визначено як стратегічну умову подолання патерналістської спадщини та переходу української нації до повної цивілізаційної суб'єктності.

Ключові слова: гендерні стереотипи; релігійний дискурс; ментальна корекція; сакральне поле; цифрова суб'єктність; ідентичність; гранична ситуація; антропологія свободи; громадянська релігія; деконструкція.

Вступ

У сучасному глобалізованому світі, де панує «плинна сучасність» (за З. Бауманом), традиційні соціальні інститути переживають глибоку кризу легітимності. Питання гендерної ідентичності сьогодні перестає бути суто правовим чи соціологічним; воно переходить у площину екзистенційного вибору та боротьби за право бути суб'єктом власної історії. Для України, яка перебуває в епіцентрі геополітичного розлому, цей процес ускладнюється потужним впливом релігійного дискурсу, що традиційно виступає головним репозитарієм консервативних смислів.

Гендерні стереотипи, закорінені в релігійній свідомості, функціонують як структури «великої часової тривалості» (за Ф. Броделем). Вони чинять запеклий опір будь-яким спробам модернізації, апелюючи до «сакрального» як до незмінної основи буття. Проте сьогодні ми спостерігаємо унікальний момент «ментальної корекції». Гранична ситуація війни (у розумінні К. Ясперса) змушує суспільство деконструювати архаїчні патерни, де чоловіче та жіноче жорстко розподілялися за принципом «захисник — берегиня».

Актуальність дослідження зумовлена виникненням фундаментальної суперечності між інерційною природою релігійної ментальності та динамічними запитамися нової політичної нації. Релігійний стереотип у цьому контексті часто перетворюється на «ментальну пастку», яка блокує антропологію свободи та заважає нації діяти як єдиний суб'єкт. Розуміння того,

як саме змінюються наші ментальні координати під тиском «сакралізації» громадянських цінностей, є ключовим для прогнозування подальшого розвитку українського державотворення.

Методи дослідження

Методологія дослідження зумовлюється багатовекторністю поставлених завдань та складністю джерельної бази, що охоплює як теологічні тексти, так і соціальні практики транзитивного суспільства. Головними підходами нашої розвідки визначено: 1) деконструктивістський підхід, який створює можливість критичного переосмислення релігійних наративів як інструментів легітимації гендерних стереотипів та виявлення прихованих ієрархічних структур у межах духовного дискурсу; 2) структурно-функціональний підхід, що забезпечує розуміння ролі релігійних інститутів як стабілізуючих факторів, які в умовах суспільної транзиції намагаються зберегти традиційні ціннісні орієнтації та поведінкові норми; 3) гендерний підхід, який фіксує специфіку соціокультурної репрезентації маскуліності та фемінності, аналізуючи їх трансформацію під впливом глобалізаційних процесів та неоконсервативних релігійних течій; 4) інтегральний підхід, що визначає теоретико-методологічну спрямованість дослідження стратегій подолання гендерної асиметрії, інтерес якого спрямовується на пошук гармонійного синтезу світських принципів рівності та глибинних етичних джерел релігійної традиції.

Своєю чергою, метод компаративізму допомагає з'ясувати шлях трансформації гендерних дискурсів у різних релігійних конфесіях України, виявити специфіку кожної з них та встановити внутрішній взаємозв'язок між рівнем релігійності соціуму та темпами подолання патріархальних стереотипів; методи герменевтики та діалогічного підходу у аналізі сакральних текстів визначають пануючі принципи інтерпретації ролі жінки та чоловіка, які забезпечують можливість існування множинних смислів та створюють соціокультурну конфігурацію інклюзивного духовного простору сучасної Європи; методом дискурс-аналізу функціонування гендерних моделей у національному релігійному полі визначено принципи єдності догматичної наступності та викликів сучасної соціокультурної реальності, а також актуальності соціальної потреби у гендерній справедливості.

Результати дослідження

Феномен релігійного гендерного стереотипу в соціальній філософії постає як складна, багаторівнева система дораціональних установок. Якщо за Ф. Броделем ментальність належить до структур «великої часової тривалості» (*longue durée*), то її релігійний компонент є найбільш інертним ядром, що чинить спротив будь-яким швидким соціальним інноваціям. Це специфічна «в'язниця тривалого часу», де колективне підсвідоме зберігає

ієрархічні патерни минулих епох, маркуючи їх як «божественне одкровення» [1, с. 28].

Філософська рефлексія цих структур вимагає звернення до їхньої архетипічної природи. К. Г. Юнг наголошував, що архетипи (зокрема Аніма та Анімус) не є успадкованими ідеями, а є успадкованими можливостями репрезентацій. У релігійному дискурсі ці «можливості» часто редукуються до жорстких бінарних опозицій:

- «Чоловіче» сакралізується через атрибути влади, логосу та експансії, формуючи стереотип «пастиря» або «воїна-захисника».

- «Жіноче» натомість маркується через категорії вітальності, емоційності та жертвовності, що в українському контексті трансформується у ригідний архетип «Берегині» [2, с. 84].

Така стереотипізація діє на рівні «підсвідомої економії мислення». Вона спрощує складну антропологічну реальність до функціональної схеми, де право на суб'єктність розподіляється нерівномірно. Релігійний стереотип виконує роль «автоматичного регулятора соціальної поведінки», який у стабільних умовах забезпечує культурне відтворення, але в умовах глобальної турбулентності стає бар'єром для формування цілісної особистості [3, с. 11].

Більше того, як застерігають сучасні дослідники, існує небезпека «штучної стереотипізації», коли релігійна риторика використовується політичними елітами як засіб придушення критики та консервації патріархального порядку під виглядом захисту «традиційних цінностей». Це створює ситуацію «когнітивної редукції» (за У. Ліпманом), де ідентичність вірянина звужується до виконання приписаної гендерної ролі, позбавляючи його можливості рефлексивного вибору. Таким чином, релігійний гендерний стереотип постає не просто як елемент віри, а як механізм влади, що формує специфічний тип несвободи, замаскований під сакральний обов'язок [4, с. 17].

Перехід суспільства до стану «плинної сучасності» (за З. Бауманом) супроводжується радикальною трансформацією способів трансляції релігійного досвіду. В умовах домінування мережевих структур традиційні гендерні ієрархії, що століттями підтримувалися інституційною церквою, піддаються специфічному «алгоритмічному хакінгу». Якщо раніше релігійний стереотип функціонував як закрита герметична система, то сьогодні він стає об'єктом деконструкції у відкритому цифровому просторі [5, с 49; 6, с. 72].

Цифрова релігійність створює умови для формування так званої «горизонтальної солідарності», де суб'єктна ідентичність вірянина (особливо жінки) конструюється поза жорстким наглядом церковної ієрархії. Це відповідає концепції «технологій себе» М. Фуко, де індивід самостійно

здійснює операції над власним тілом, душею та думками, формуючи нові етичні координати [7, с. 128]. У цьому контексті гендерні стереотипи втрачають свою сакральну монополію. Жінка в цифровому релігійному дискурсі перестає бути лише «об'єктом опіки» чи «мовчазною берегинею»; вона перетворюється на активного модератора смислів, що ставить під сумнів легітимність патріархального патерналізму [8, с. 57].

Проте існує й зворотний бік — використання релігійних гендерних стереотипів як інструменту гібридного впливу та соціальної інженерії. Як зазначав У. Ліпшман, стереотип є ідеальним механізмом «економії зусиль» при сприйнятті складної реальності [4, с. 82]. Це дозволяє зовнішнім акторам через мікротаргетинг у соціальних мережах реанімувати архаїчні страхи перед «втратою традиційних цінностей», провокуючи внутрішні конфлікти всередині нації, що трансформується.

Отже, цифрова ментальність виступає як простір боротьби: з одного боку, вона сприяє «ментальній корекції» через розмивання жорстких гендерних ролей [9, с. 82], а з іншого — стає полем для маніпуляцій, що намагаються повернути суспільство у «в'язницю тривалого часу». Кінцевим результатом цього процесу має стати перехід від зовнішньої релігійної дисципліни до внутрішньої «іпсе-ідентичності» (за П. Рікером), де вірність собі та своїм цінностям важить більше, ніж відповідність гендерному шаблону [10, с. 63].

Трансформація гендерних стереотипів у релігійному дискурсі неминує веде до зміни самого антропологічного типу сучасної людини. Якщо тоталітарна спадщина та інерційна релігійність формували тип «людини підпорядкованої», чия ідентичність була жорстко обмежена функціональною роллю, то сучасна «ментальна корекція» відкриває шлях до «антропології свободи» [11, с. 108]. У цьому новому вимірі людина розглядається не як додаток до соціальної чи релігійної структури, а як цілісна особистість, здатна до самодетермінації.

Подолання гендерних стереотипів стає маркером остаточного розриву з патерналістською моделлю буття. У межах «громадянської релігії» сакральне значення отримує не біологічна приналежність чи статеві ієрархія, а здатність індивіда бути носієм етичних цінностей — відповідальності, солідарності та суб'єктності. Це народження «людини спротиву», яка відмовляється від безпечної, але безправної ролі «об'єкта» і обирає шлях «іпсе-ідентичності», де кожна дія є результатом усвідомленого вольового акту [6, с. 59; 11, с. 105].

Особливого значення в контексті деконструкції гендерних стереотипів набуває феномен «сакралізації професійної суб'єктності». В умовах повномасштабного вторгнення релігійний дискурс змушений легітимізувати нові соціальні ролі, які раніше вважалися виключно «чоловічими»

або «жіночими». Коли жінка-волонтерка або військовослужбовиця стає центральною постаттю екзистенційного спротиву, традиційний стереотип «берегині» як пасивного об'єкта опіки втрачає свою онтологічну стійкість. Це не просто зміна соціальної ролі, а «ментальна корекція», що руйнує ієрархічну піраміду, де релігія раніше відводила жінці другорядну, допоміжну роль у процесах державотворення [12, с. 89].

Крім того, сучасний український досвід демонструє формування специфічної «етики солідарності», яка витісняє архаїчні релігійні установки. У цьому процесі гендерна рівність перестає сприйматися як «експортний продукт» західної ліберальної ідеології, а постає як органічна вимога національного виживання. Сакралізація гідності (*dignitas*) як базової категорії громадянської релігії автоматично нівелює будь-які спроби релігійного виправдання дискримінації. Таким чином, релігійний дискурс поступово дрейфує від догматичного патріархату до антропоцентричної моделі, де цінність особистості визначається її внеском у спільне благо, а не відповідністю гендерному канону.

Нарешті, слід зауважити, що опір релігійних інституцій цим трансформаціям часто стає індикатором їхньої відірваності від реальних духовних запитів суспільства. «Хакінг» стереотипів відбувається не лише через зовнішній тиск цифрового середовища, а й через внутрішню рефлексію вірян, які шукають у релігії простір для свободи, а не для обмежень. Це свідчить про глибоку антропологічну кризу старих систем управління свідомістю та народження нового типу релігійності — без ієрархічного насилля та гендерної детермінації.

Висновки

У результаті здійсненого соціально-філософського дослідження трансформації гендерних стереотипів у релігійному дискурсі сучасної України можна сформулювати наступні ґрунтовні *висновки*:

Релігійні гендерні стереотипи, які тривалий час функціонували як структури «великої часової тривалості» (за Ф. Броделем), у сучасному транзитивному суспільстві втрачають свою монолітність. Під впливом глобальних викликів та цифрової трансформації відбувається перехід від інерційної релігійної ментальності до динамічної суб'єктної ідентичності, де гендер перестає бути «біологічною долею».

Ключовим фактором подолання архаїчних гендерних схем є «гранична ситуація» війни, яка змушує суспільство до радикальної ревізії сакральних цінностей. Деконструкція патріархальних стереотипів здійснюється через сакралізацію концептів свободи та гідності, що перетворює жінку з «об'єкта опіки» на повноправного суб'єкта історичної дії та обори держави.

Цифрова релігійність виступає як інструмент «алгоритмічного хакінгу» традиційних ієрархій. Мережева суб'єктність дозволяє нівелювати інституційний контроль та формувати «горизонтальну солідарність», де релігійний досвід інтегрується в сучасний контекст прав людини та гендерної рівності. Це створює умови для формування інклюзивної «громадянської релігії», вільної від дискримінаційних маркерів.

Кінцевим результатом цих процесів є народження «людини цілісної» — антропологічного типу, що базується на «антропології свободи» та «іпсе-ідентичності» (за П. Рікером). У цій парадигмі релігійна віра не суперечить гендерній самореалізації, а виступає додатковим ресурсом для утвердження особистісної гідності. Подолання патріархального патерналізму в релігійній сфері є необхідною умовою завершення переходу української нації до повної цивілізаційної суб'єктності.

Список посилань

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV — XVIII ст. У 3 т. Т. 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе / пер. з фр. Г. Філіпчука. Київ: Основи, 1995. 543 с.
2. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк. Львів: Астролябія, 2018. 588 с.
3. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст / За ред. професорів Анатолія Колодного, Людмили Филипович, Алли АРІСТОВО. Ї. Київ: УАР, 2021. 348 с.
4. Ліпшман У. Громадська думка; [переклад з англійської Є. Абаєвої]. Вид-во Р'book, 2023. 448 с.
5. Бауман З. Плинні часи: життя в добу невпевненості / пер. з англ. А. Павлишина. Київ: Критика, 2013. 176 с.
6. Отто Р. Священне. Про ірраціональне в ідеї божественного та його відношення до раціонального / пер. з нім. І. Степанової. Київ: Світ знань, 1999. 288 с.
7. Фуко М. Наглядати і карати: Народження в'язниці / пер. з фр. П. Тарашука. Київ: Комубук, 2020. 392 с.
8. Україна поліконфесійна. Колективна монографія. За редакцією А. Колодного і П. Павленка. К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.
9. Штепа О., Зінченко Н., Коваленко С. Релігійні стереотипи української ментальності в державотворчому дискурсі: соціально-філософський аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2025. № 54. С. 80 — 85. <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.12>.
10. Рікер П. Сам як інший / пер. з фр. В. Терлецького. Київ: Дух і Літера, 2002. 458 с.

11. Штепа О., Зінченко Н., Коваленко С. Релігійні стереотипи «Свій – чужий – інший» у національному дискурсі: соціально-філософський вимір. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. № 57. С. 106 – 110. <https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.17>
12. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ знань, 2004. 910 с.

References

1. Braudel, F. (1995). *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Century*. Vol. 1: *The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible* (H. Filipchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Jung, C. G. (2018). *The Archetypes and the Collective Unconscious* (K. Kotiuk, Trans.). Lviv: Astrolabe [in Ukrainian].
3. Kolodnyi, A., Fylypovych, L., & Aristova, A. (Eds.). (2021). *Religious Identities in Their Essence and Confessional Manifestations: Ukrainian Context*. Kyiv: UAR [in Ukrainian].
4. Lippmann, W. (2023). *Public Opinion* (E. Abaieva, Trans.). P'book [in Ukrainian].
5. Bauman, Z. (2013). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty* (A. Pavlyshyn, Trans.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
6. Otto, R. (1999). *The Idea of the Holy. An Inquiry into the Non-rational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational* (I. Stepanova, Trans.). Kyiv: Svit znan [in Ukrainian].
7. Foucault, M. (2020). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Komubuk [in Ukrainian].
8. Kolodnyi, A., & Pavlenko, P. (Eds.). (2021). *Multiconfessional Ukraine. Collective monograph*. Kyiv: Interservice [in Ukrainian].
9. Shtepa, O., Zinchenko, N., & Kovalenko, S. (2025). Religious stereotypes of the Ukrainian mentality in the state-building discourse: a socio-philosophical analysis. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*, 54, 80 – 85. <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.12> [in Ukrainian].
10. Ricoeur, P. (2002). *Oneself as Another* (V. Terletskyi, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
11. Shtepa, O., Zinchenko, N., & Kovalenko, S. (2025). Religious stereotypes «Friend – Foe – Other» in the national discourse: a socio-philosophical dimension. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*, 57, 106 – 110. <https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.17> [in Ukrainian].
12. Sagan, O. (2004). *Universal Orthodoxy: Essence, History, Current State*. Kyiv: Svit znan [in Ukrainian].

Petro Kravchenko

*Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of
Culturology, Philosophy and Museum Studies*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

<https://orcid.org/0000-0001-8898-5120>

e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Oleksii Shtepa

*PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Culturology, Philosophy and Museum Studies*

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

<https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>

e-mail: aleksej83@ukr.net

**GENDER STEREOTYPES AND RELIGIOUS DISCOURSE
IN A TRANSITIVE SOCIETY: A SOCIO-PHILOSOPHICAL
DECONSTRUCTION**

Abstract

The article is devoted to a comprehensive socio-philosophical analysis of the transformation of gender stereotypes within the contemporary religious discourse of Ukraine. The study is based on the concept of «mental correction» of national identity occurring under the conditions of the limit challenges of modernity. The authors substantiate that religious gender stereotypes are the most rigid components of the mentality, functioning as structures of «longue durée» (according to F. Braudel). For a long time, they served as instruments for preserving the patriarchal order, appealing to the sacred as an immutable basis for the hierarchical distribution of social roles. The work performs a deconstruction of archetypal images of the «masculine» and «feminine» rooted in religious consciousness.

Special attention is paid to the analysis of the transition from the passive model of the «berehynia» (protector of the hearth) as an object of guardianship to the model of the «subjective human» formed in the crucible of existential resistance. It is proved that the limit situation of war becomes a catalyst for

the destruction of archaic patterns, shifting gender identity from the plane of biological determinism to the plane of conscious axiological choice. The authors analyze the role of «digital religiosity» as a space of «algorithmic hacking» of traditional hierarchies, where network subjectivity allows for the formation of horizontal ties and solidarity beyond institutional control.

It is revealed that the transformation of the sacred field in Ukraine today occurs through the replacement of dogmatic hierarchies with the values of freedom, dignity, and sovereignty, which become the foundation of a new «civil religion.» The conclusions emphasize the emergence of a new anthropological type – the «integral human,» for whom religious experience is not a limiting factor but acts as an internal resource for self-affirmation. Overcoming gender stereotyping in the religious sphere is defined as a strategic condition for surmounting the paternalistic heritage and for the Ukrainian nation's transition to full civilizational subjectivity.

Keywords: gender stereotypes; religious discourse; mental correction; sacred field; digital subjectivity; identity; limit situation; anthropology of freedom; civil religion; deconstruction.

Надійшла до редакції/ Received: 07.04.2026

Прорецензовано/ Revised: 22.04.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.05.2026